

Avar Kağanlığı'nın Dili ve Avarların Kullandığı Askerî-Siyasî Ünvanlar

The Language Of The Avar Khanate and The Military-Political Titles Used By The Avars

ÖZET

Avarlar, tarihte pek çok bilinmezliği ile 6. ve 9. yüzyıllar arasında Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan büyük bir bölgede hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Güçlü olduğu devirlerde Doğu Roma Devleti, Frank Krallığı ve Lombardlar ile mücadelede bulunmuştur. Yazılı kaynak eksikliğinden ötürü Avarlar ile ilgili mevcut bilgiler kısıtlıdır. Bu kısıtlı alanlardan bir tanesi de Avarların kullanmış oldukları dildir. Avarların kullandığı dil hakkında kesin bir sonuca ulaşamamakla birlikte Doğu Roma kaynaklarından bilgiler edinilmektedir. Bunun yanı sıra Avarların kullanmış olduğu ünvanlar ile de dilleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Kullanılan ünvanlar tetkik edildiğinde Türklerin yoğun olarak kullandığı adlandırmalar karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Avarlardan yaklaşık bir iki asır önce Avrupa'da varlık gösteren Avrupa Hun Devleti ile Avar dilinin bazı kısımlarının benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Özellikle Balkan coğrafyasında birçok halkı boyunduruğu altında toplayan Avarlar, Avar dilinin bu alanda yaygınlaşmasının önünü açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avarlar, Avar dili, Askerî Ünvanlar, Siyasi Ünvanlar, Doğu Avrupa

ABSTRACT

Avars, they was not be known in history, was a Turkish state reigning large areas over from Middle East to Europe between 6th and 9th. In its powerful time, Eastern Roman Empire struggled with Frankish Kingdom and Lombards. Information about Avars is limited due to lack of written sources. One of them is what language they used. It is not possible to reach a definitive conclusion about the language Avars used so it can be acquired from Eastern Roman sources. In addition to this, we can get some information about their language thanks to the titles they used. When the used titles are examined, titles used mostly by Turks appears. Otherwise, it is possible to say that our language resembles to some parts of European Hunnic State existing in Europe about one or two centuries before Avars. Subdued many nations, especially in Balkan geography, Avars led the way to spread their language

Keywords: Avars, Avaric Language, Military Titles, Political Titles, Eastern Europe

GİRİŞ

Avar dili, hakkında fazla çalışma yapılmamış ve fazla malumata sahip olunmayan bir alandır. Türklerde kayıt tutma geleneğinin yaygın olmamasından ötürü Avar dili de yazılı olarak kayıtlara geçmemiştir. Bu yüzden bu lisan ile ilgili gerekli bulgulara farklı devletlerin kayıtlarından ulaşabilmekteyiz. Özellikle Doğu Roma kaynakları bizlere uygun vesikalar vermektedir. Çoğunlukla Doğu Avrupa bölgesinde faaliyet gösteren Avar Kağanlığı, bu civarda yaşayan küçük boyları etkisi altına almıştır. Bundan dolayı Avar dili bu coğrafyada devlet dili olarak kullanılmıştır ve dolayısıyla kelimelerin alışverişi bu bölgede yoğunluk kazanmıştır. Dilin canlı bir mekanizma olmasından ötürü Avar dili Asya'dan aldığı özellikler ile Avrupa'da yeni bir gelişim süreci içerisine girmiştir. Tıpkı Avrupa Hun Devleti'nin yaklaşık iki asır önce yaptığı gibi gelişimini tamamlamıştır.

Avrupa Hunları ile benzer coğrafyalarda hüküm süren Avarlar farklı etnik kökene sahip kabileleri bir araya toplayarak devletleşme sürecine gitmiştir. Bu iki büyük devletin sınırları içerisindeki tüm bölgelerde tek dilin konuşulduğunu söylemek abartıdan öteye geçemez. Ancak bürokrasi ve askeri alanda Türkçe konuşulduğuna dair önemli kanıtlar mevcuttur. Bu konuyu temellendirmek gerekirse Balkanlar özelinde incelediğimizde Türkçenin normal hayatın akışında çok etkin olmamasına karşın akınlar ve istila dönemlerinde bölgede kullanılmıştır. Bölge önce Hun akınlarına daha sonraki yıllarda ise Avar baskınlarına maruz kalmıştır. Ancak Avar döneminde kullanılan dilin Hunlara göre kaynak eksikliğinden ötürü tespiti zordur. Diplomatik gelişmelere bakılırsa 558 ve 562 yıllarında olmak üzere Avarların iki defa Doğu Roma'ya elçilik heyeti göndermesine karşın görüşmelerin hangi dilde yürütüldüğü karanlıkta kalmıştır (Peler, 2018: 439-442).

Cenk Gündüz¹
Hayrettin İhsan Erkoç²

How to Cite This Article

Gündüz, C. & Erkoç, H. İ. (2023).
“Avar Kağanlığı'nın Dili ve
Avarların Kullandığı Askerî-Siyasî
Ünvanlar” International Social
Sciences Studies Journal, (e-
ISSN:2587-1587) Vol:9,
Issue:118; pp:9825-9829. DOI:
<http://dx.doi.org/10.29228/sss.74017>

Arrival: 03 September 2023
Published: 31 December 2023

Social Sciences Studies Journal is
licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Askerî Tarih Araştırmaları Tezli Tüksek Lisans Programı, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0009-0003-6057-8867

² Doçent Doktor, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Genel Türk Tarihi Bölümü, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0000-0003-0797-6500

AVAR DİLİ

Avarların konuşmuş olduğu dilin Türkçenin lehçelerinden birisi olduğunu varsaymakla birlikte bu lisanın Ural-Altay dil ailesi grubuna mensup olduğu Avar dilinin menşei ile ilgili nazariyelerden birisidir. Ayrıca Altay kolunun içine dahil edildiğinde Kıpçak-Oğuz grubuna mensup olduğu düşünülürken Ural kolunun içerisinde tasnif edildiğinde Ugor kökenli olduğu Macarca ile benzerliği olmasından dolayı iddia edilmektedir (İşler, 2022: 26). Ayrıca göçebe bir yaşam tarzı gütmeleri ve Batıya yoğun bir şekilde toplu göç yapması hasebiyle birçok kültür unsurunu içerisine alıp harmanlamış olması muhtemeldir ve bunun sonucu olarak birçok farklı dilden kelime Avarların diline geçmiş, bunlar Avar dilini şüphesiz zenginleştirmiştir. Avar dilinde bulunan bazı kelimelerin kökenleri incelendiğinde Gepidçe, Moğolca, Oğurca ve Türkçe dillerinden geçmiş olduğu anlaşılmaktadır (Hacıoğlu, 2023: 18).

Bazı kaynaklarda iki tür Avar halkından bahsetmektedir. Bu ayrım yapılırken konuşulan dillerin de birebir aynı olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim Tuna Avarları ve Dağıstan Avarları şeklinde tasnif edilen bu halkların konuştuğu diller incelendiğinde Tuna Avarları Türkçe kullanırken Dağıstan Avarları ise kendilerine hususi bir Kafkas dili kullanmaktadır (Erdelyi, 2013: 399). Tuna Avarlarının dilleri incelendiğinde bu dil yapısının Latince ve Yunanca metinlerde rastlanılan Avar sözcükleri kaynak gösterilerek Altay dil grubuna dahil edilmek istenmiştir ancak Moğolca mı yoksa Türkçe mi bu dile daha yakın halen çözülmüş değildir (Szadeczky-Kardoss, 2017: 301).

Askerî açıdan Avar dilini değerlendirmek gerekirse öncelikle Avarların Türkçenin bir versiyonunu konuştuğunu varsaymaktayız. Buna mukabil eski Türk yazıtlarında yapılan çalışmalar çerçevesinde askerî sözcüklerin, askerî anlatımların oransal anlamda diğer konulardan yüksek çıktığı belirtilmiştir. Eski Türk yazıtları göz önünde bulundurularak yapılan araştırmaya göre kelimeler tasnif edildiğinde askerî anlamda kullanılan kelime ve kavramlar %11,01 çıkarken ikinci sırada göçebelik ile ilgili kelimelerin oranı ise %3,41 çıkmıştır (Bozdemir, 1982: 13-14). Yapılan çalışma kullanılan kelimelerin oranını açık bir şekilde aktarmıştır. Dilin ne kadar askerî söylemlerden kurulu olduğunu ve Türklerin yaşam tarzının tam ortasında harbin olduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede Avar dilinin de askerî terminoloji bakımından zengin olduğunu söyleyebilmekteyiz. Avarların kullanmış olduğu askerî rütbe ve ünvanların tümü Orta Asya veya Doğu Avrupa'da hakimiyet sağlamış Altay halkları tarafından kullanılmıştır (Szadeczky-Kardoss, 2017: 301).

Başka bir cihetten dil konusuna bakarsak istila edilen bölgelere yerleştirilen Avar topluluklarının konuştuğu dili yayıp yaymadıkları meselesidir. Örneğin 558 yılındaki Yunanistan coğrafyasındaki Avar istilasının sonucu bölgeye pek çok Avar topluluğu yerleşmiştir. Bunun neticesinde Avar Türkçesinin toplumda kabul gören bir lisan olduğunu söyleyebiliriz. Bölgede yaşayan yönetici Slavların Avar Türkçesini anlayıp konuşabildiklerini de belirtmek gerekir. Avarların bölgeden çekilmesinden sonra ne kadar daha Avar Türkçesinin konuşulmaya devam edildiğini belirlemek zor olmakla birlikte kaynaklarda Atina bölgesinde Avarlardan söz edilmesi dilinin de halen bu civarda bulunduğu hakkında ipuçları verebilmektedir. Bir silsile halinde devam eden Hun ve Avar Türkçesinin, ileriki yıllarda Bulgar Türkçesi ile birleştiğini söylemek mümkündür (Peler, 2018: 442-443).

Avar dili ilgili kısa bir bilgilendirmeden sonra Avarların kullanmış olduğu ünvanlara baktığımızda bu kavramların büyük bir kullanım ağının olduğunu ve Avarlardan önce ve sonra pek çok bozkır halkının bu ünvanları kullandığını ve tabii ki kaynaklara aynı kullanım şekli ile geçtiğini görmekteyiz. Çin sınırından Roma'ya kadar uzanan büyük coğrafyada hüküm süren Türk topluluklarının da benzer pâyeler kullandığı bilinmektedir (Pohl, 2018: 353). Özellikle askerî ünvanlar dil bakımından incelendiğinde (Avar devri de bu döneme dahil) kavramların menşelerinin Türkçe kökenlerinin olduğunu görmekle birlikte kısıtlı da olsa Çince ve eski İranî dillerinin de bu kavramlar üzerinde etkisinin olduğunu söyleyebilmekteyiz (Turan, 2018: 167).

Bu kısma geçmeden önce parantez açmamız gereken bir hususu daha hatırlatmamız gerekmektedir. Avarların, devletlerini kurduktan sonra yıkımına kadar geçen yaklaşık 200 küsur senede her ünvan her kavram aynı anlamda ve aynı nitelikte kullanılmamıştır. Gücünü yitiren devletlerde merkezi otoritenin yitirilmesinden dolayı ortaya çıkan çift başlılık Avar İmparatorluğu için de söylenebilir. Bu yüzden yıkıma giden süreçte 796 yılı özellikle bizler için önem taşımaktadır. Ünvanlar da taşıdıkları anlamlar da bu bakımdan değişime uğramıştır.

AVARLARDA ASKERİ VE SİYASİ ÜNVANLAR

Avar Kağanlığı'nın kullanmış olduğu askerî ve siyasi ünvanları incelediğimizde diğer Türk devletlerinde kullanılan ünvanların aynısını veya farklı şekillerini kullanmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu ifadeyi aşağıdaki anlatımımızla temellendireceğiz.

Kağan

Türk devletlerini tetkik ettiğimizde karşımıza en çok çıkan ve en temel ünvanlardan birisi “Kağan” ünvanıdır. Türklerin İslam’ı kabul etmesinden önce ülkede düzenin sağlanmasından, dış tehditlerin bertaraf edilmesinden, töre kurallarının hayata geçirilmesinden sorumlu en mühim kişi Kağan’dır. (Odabaşı, 2019: 167) Avar Kağanlığını incelediğimizde ise onlarda da hükümdar anlamında Kağan ünvanının kullanıldığını kaynaklarda görmekteyiz.

Kurakichi Shiratori Kağan adı ile ilgili yazısında birden çok ihtimali etüt ettikten sonra Çin kayıtlarına dayanarak bu ünvanı ilk olarak Juan Juanlardan She-lun’un kullandığını bizlere aktarmaktadır. Kısacası Kağan, Khan, Ko-han ya da Kagan olarak transkribe edebileceğimiz Türk devletlerinin en önemli mefhumlarından birisi Juan Juan’lara ya da bir kısmın kabul ettiği şekilde Avarlara dayandırılmaktadır (Shiratori, 1945: 504)

Kağan kelimesi çok kez “Han, Hakan” gibi ünvanlarla aynı mahiyette kullanılmaktadır. Bu konuyla ilgili Prof. Dr. Abdulkadir Donuk, birçok araştırmacının görüşüne eserinde yer vererek Kağan kelimesinin kökeninin Moğolcadan ziyade Türkçe olduğunu ifade etmektedir (Donuk, 1988: 26). Ayrıca aynı mahiyette kullanılmasına rağmen Han ve Kağan kelimelerinden birisinin neden tercih edildiğinin bir cevabı henüz yok. Örneğin benzer coğrafyalarda hüküm süren Bulgar Devleti; hükümdarı, devlet başkanı için daha çok “Han” ünvanı kullanırken Avarlar ise genellikle “Kağan” ünvanını tercih etmiştir.

Tudun

Orhun Yazıtlarında yani Bengütaşlarda geçen “Tudun” kavramı, hükümdar tarafından belirlenen illere gidip bir nevi burayı yöneten, bölgenin vergi işleri ile uğraşan kimsedir. Avarlar da bu ünvanı kullanmıştır. (Donuk, 1988: 52) Tudun ifadesi Besim Atalay’ın eserinde ise karşımıza şu şekilde çıkmaktadır: “Eski Türklerde bir kur adı, bu adda birçok kimseler geçmiştir. Son Avar hanlarından birisinin adı da Tudun ’dur (Atalay, 2021: 225).” Kaynakları taradığımızda da en sık bahsedilen Avar ünvanının “Tudun” olduğunu görmekteyiz (Pohl, 2018: 361). Pohl’a göre Avar devirlerinde kullanılan ünvanlar bazen değişime uğramış anlam daralması veya tam tersi durumla karşı karşıya kalabilmiştir. Tıpkı “Tudun” kavramında olduğu gibi. Yıllar içinde başkalaşım geçirmiştir. 796 senesinden önce devletin üçüncü büyük makamını temsil etmekteydi. Ayrıca bu ünvan Avar İmparatorluğu’nun Batı bölgesini yöneten, idare eden yönetici takımı için de kullanılmıştır (Pohl, 2018: 362-363). Tudun kavramı; Göktürkler, Basmıllar, Uygurlar, Avarlar, Etil Bulgarları, Karahanlılar ve Moğollar tarafından kullanılmış olup idarî, mali işlerden sorumlu kişi olarak tanımlanmıştır (Erkoç, 2008: 208).

Bayan

Bayan adı Avar tarihini incelediğimizde karşımıza en çok çıkan isimlerden birisini oluşturmaktadır. Bunun nedeni en güçlü ve iz bırakan hükümdarın adının Bayan Kağan olmasından dolayı kaynaklanmaktadır. Bayan, köken itibarıyla bay adından yani “zengin” anlamında kullanılan bir kökten türemiştir ve Bulgarlar ile Moğollar tarafından bu isim sıkça telaffuz edilmiştir (Kafesoğlu, 2017: 156). Ayrıca “Bey” kelimesi ile de aynı kökten geldiği veya bu sözcüğün Moğolca kökenli olduğu bildirilmektedir (Kurat, 2011: 87). Avarların Slavlar ile kurduğu yakın ilişki kelimeler ve ünvanlar arasında da birtakım geçişlere sebebiyet vermiş olabilir. Mesela Hırvatların “Ban” adını verdiği bey anlamındaki ünvan “Baga” veya “Bagan” başka zümrelere göre ise “Bayan” şekline dönüşmüş olması kuvvetle muhtemeldir (Kurat, 2011: 101).

Yuğruş

Yugurruş, jıgurus, jugur şeklinde telaffuzu mümkündür. Avrupa Avarları tarafından kullanılan bu ünvan günümüzde bakanı temsil eden bir kavramdır. Ayrıca Omurtag Han devrinde Tuna Bulgarları da bu kavramı kullanmıştır (Donuk, 1988: 64-65). Türklerde vezir kademesindeki kişi hükümdarın ailesine dahil olmadığı takdirde bu ünvanla adlandırılır. Ayrıca Yughruş(yughuş) olarak da adlandırabileceğimiz bu kavram Hakan’ın bir kademe altını temsil eder ve siyah çadır ile savaş alanlarında temsil edilir (Akt. Köprülü, 1939, s.25). Yuğruşlar yöneticilerin arasından seçilmez, halktan gelen kişilerdir (Pohl, 2018: 359). Taşağıl’ın ifadeleriyle özetlemek gerekirse Bu mefhum devlette Kağan’dan sonra yetkili olan makamı temsil etmektedir (Taşağıl, 2011: 64).

Bagan veya Baga

Baga ifadesi Orhun yazıtlarında karşımıza çıkan bir kavramdır. Gömeç’e göre birkaç kabileden teşkil olunan bir yapının başında bulunan siyasi bir kavramdır (Gömeç, 2010: 79). Farsça, Soğdca veya Çin menşeli bir kavram olduğuna dair fikirler mevcuttur (Donuk, 1988: 4). Başka bir yazarın aktarımına göre ise “Baga” ünvanı Avar İmparatorluğunda “Bagan” şekliyle kullanılmıştır (Odabaşı, 2019).

Tarkan veya Tarhan

Bu ünvanın Avarlarda kullanıldığını Avar- Frank mücadelelerini konu alan edebi eserlerden öğrenmekteyiz (Pohl, 2018: 363) Besim Atalay'ın sözlüğünde farklı olarak yer almıştır. Tarhan adı İskender'e tutsak düşmüş bir Türk beyini temsil etmektedir ve askerî rütbe anlamında da kullanılmaktadır (Atalay, 2021: 210). Terken şeklinde yazılışı da mevcut olmakla birlikte bölgeyi idare eden yüksek askerî ve idari bir makamdır (Turan, 2018: 163). Merkeziyetçi yönetimin bir parçası olarak mahali idareler şeklinde teşkilatlanan Avar İmparatorluğu'nun güney kısmını idare eden yöneticinin adı olarak da Tarkan ifadesi kullanılmıştır (Taşağıl, 2011: 64).

Kaphkan/Kapgan

Bu ünvanın Avar yönetici sınıfında kullanılıp kullanılmadığı ile ilgili fikir birliği mevcut olmamakla birlikte Pohl'a göre bu ünvan 796 yılından önce ve sonrasında da kullanılmıştır ve Devletin doğu kısmını yönetmiştir (Pohl, 2018: 365).

Zupan/Zoapan

Geç Avar döneminde ortaya çıktığı düşünülen Bulgarların kesin olarak kullandığı tespit edilip Avarların kullandığına yönelik netlik kazanmayan bir ünvanıdır ve üst düzey aristokrasi sınıfını ifade ettiği düşünülmektedir (Pohl, 2018: 367). Bu kavramdan günümüze kalan mirasın en önemli temsilcisi günümüzde Hırvatistan'a ait olan Zupanja kentidir. Bu ismin Avar, Bulgar ve Göktürklerin kullandığı "Çuban" ifadesinden geldiği düşünülmektedir (Gedikli, 2020: 268).

Katun/Hatun

Hatun kavramı Türk devletlerinde adı sıkça geçen önemli bir statüye sahip hükümdarın eşi anlamında kullanılmaktadır. Devlet idaresinde hak sahibi kadın anlamında da kullanılan bu ünvan; Hun, Avar, Göktürk ve Uygur gibi Türk devletleri içerisinde kullanılmış ve özel bir törenle bu ünvanı alan kadınların Kağan kadar yetkiye sahip olduğu belirtilmiştir (Yıldırım, 2022: 26). Dönem kaynaklarından birisi olan Simokattes'de geçen ifadelerde Avar Kağan'ının hareminden bahsedilir ve hamamlarda geçen söylentilere yer verilir (Simocatta, 1986: 25). Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Kağan'ın birden çok eşi olduğu kanısına varmak mümkündür. Avar halkı içerisinde kadın veya hatun anlamında pek bilgi bulunmamakla birlikte Pippin'in ³Avarlara karşı almış olduğu zaferden sonra yazılan edebi eserde bu ünvana rastlamak mümkündür (Pohl, 2018: 368).

SONUÇ

Avar dili, kullanılan ünvanlar ve yaşadığı coğrafya göz önünde bulundurulduğunda Türkçe ile pek çok benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Çalışmamızda tetkik edilen ünvanların büyük bir çoğunluğu Türk devletlerinde kullanılmış ve Avar Kağanlığını takip eden yıllardan sonra da kullanılmaya devam edilmiş adlandırmalardır. Özellikle devlet reisine verilen "Kağan" ünvanı bunun en bariz örneklerinden biridir. Bu ünvanın haricinde "Tarkan, Yuğruş, Tudun, Bagan, Kapgan ve Hatun" yoğunlukla Orta Asya'da hakimiyet gösteren Türkler tarafından kullanılmaktadır. Bu durum ise bizleri şu sonuca ulaştırmaktadır: Avarlar koruduğu dil yapılarıyla beraber Asya'dan Doğu Avrupa sathına göç ederek kurdukları devlet yapısını kendi geleneklerine göre inşa edip dillerini muhafaza etmiştir. Devletlerinin teşkilat yapısını bu ünvanlar temelinde oluşturmuşlardır. Ayrıca geldikleri yeni bölgelerdeki zenginlikleri dillerine katarak büyük bir imparatorluk tesis etmişlerdir. Günümüzde Balkan coğrafyasında, Hırvatistan'daki şehir isminin Avar dili ile bağlantısı olması, Avar dilinin bölgeye bıraktığı mirası göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Atalay, B. (2021). Türk Büyükleri veya Türk Adları (G. Pehlivan, Dü.), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Bozdemir, M. (1982). Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Donuk, A. (1988). Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Erdelyi, I. (2013). "Avarlar", (Çev.:Kürşat Yıldırım), Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 13(2), 337-346.
- Erkoç, İ. (2008). "Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

³ 741-751 yılları arasında hüküm süren bir Frank kralıdır.

- Gedikli, Y. (2020). “Bulgar Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler 3: Kuber Kişi Adı; Kuvaris, Kürigir Boy Adlarının Köken ve Anlamları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125(247): 267-276.
- Gömeç, S. (2010). “Boyla ve Baga Unvanı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1):73-80.
- Hacıoğlu, M. S. (2023). “Avarların Avrupa'da İlk Görünmeleri ve İmparator I. Justinianos Dönemindeki Bizans-Avar İlişkileri”, *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, 2(1):17-24.
- İşler, A. A. (2022) “Erken Orta Çağ Avrupası'nda Devletlerarası İlişkilerde Avarlar”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kafesoğlu, İ. (2017). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Köprülü, F. (1939). “Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar”, *Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 2(1): 17-31.
- Kurat, A. N. (2011). “Avarlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26(1):81-110.
- Odabaşı, Z. (2019). “Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Ünvanlar”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5(9):165-192.
- Peler, G. Y. (2018) “Tarih İçinde Yunanistan'da Türk Dili: Hun-Avar-Bulgar Dönemi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*,58(2): 429-448.
- Pohl, W. (2018). *The Avars A Steppe Empire in Central Europe,567-822*, Cornell University, New York.
- Shiratori, K. (1945). “Kaghan Unvanının Menşei”, *Belleten*, 9(36): 497-504.
- Simocatta, T. (1986). *The History of Theophylact Simocatta*, Oxford University Press, New York.
- Szadeczky-Kardoss, S. (2017). “Avarlar” (Ed. Denis Sinor), *Erken İç Asya Tarihi*, ss.283-311, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Taşagıl, A. (2011). “Avarlar”. (Ed. Ahmet Kanlıdere), *Orta Asya Türk Tarihi*, ss. 63-65, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Turan, F. (2018). “Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58(1): 155-173.
- Yıldırım, K. (2022). “Eski Türk Devletlerindeki Katun/Hatun Üzerine”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, (422): 26-29.